

Helena Żukowska

Przyczyny i skutki kryzysu w systemie bankowym Rosji w 1998 roku

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 35, 35-58

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HELENA ŻUKOWSKA

*Przyczyny i skutki kryzysu w systemie bankowym Rosji
w 1998 roku*

Causes and consequences of the crisis in bank system of Russia in 1998

WPROWADZENIE

Współczesna bankowość podlega daleko idącym zmianom, zarówno jeśli chodzi o spełniane przez nią funkcje, formy oraz rodzaje działalności. Zakres i charakter zmian oddziałujących na współczesną bankowość jest tak znaczący, że wielu analityków tego sektora używa określenia „rewolucja w bankowości”. Nowe uwarunkowania działalności banków zmieniają, często w sposób zasadniczy, warunki funkcjonowania całych systemów bankowych. Prowadzi to do wzrostu zakresu i skali ryzyka w działalności bankowej. Z różnym nasileniem, ale coraz częściej pojawiają się trudności czy nawet kryzysy w systemach bankowych. W latach osiemdziesiątych fala bankructw dotknęła bankowość krajów rozwiniętych, np. USA (upadło ok. 1300 kas oszczędnościowo-pożyczkowych i ok. 1500 banków komercyjnych).¹ W latach dziewięćdziesiątych fale kryzysów z dużą siłą pojawiły się w szybko rozwijających się gospodarkach tzw. emerging markets, np. Korea, Singapur, Argentyna, Chile, a także w Japonii.

Szczególnie duże zagrożenie kryzysami finansowymi pojawiło się w gospodarkach krajów Europy Wschodniej, gdzie zaistniały dodatkowe przyczyny kryzysów wynikające z:

1) dokonujących się w tych krajach procesów transformacyjnych zmierzających do zbudowania rynkowych reguł funkcjonowania gospodarek,

¹ J. Majewska, B. Zdanowicz, *Bankowy kryzys lat 80. w USA*, „Bezpieczny Bank” 1998, nr 1 (2), s. 152.

- 2) nierównomiernego, często powolnego procesu reformowania,
- 3) dużego zaangażowania państwa w realną sferę gospodarki,
- 4) błędów w polityce pieniężnej i fiskalnej, także braku umiejętności i doświadczenia funkcjonowania w gospodarce otwartej,
- 5) silnego wpływu nieformalnych grup nacisku na decyzje władz państwowych.

Zamierzeniem niniejszego opracowania jest zarysowanie głównych przyczyn, przebiegu, a następnie charakterystyka konsekwencji kryzysu w systemie bankowym w Rosji w 1998 roku.

Na kształt i przebieg rozwoju systemu bankowego wpływa wiele czynników, m.in.:

- a) prawne podstawy działalności bankowej,
- b) charakter prowadzonej przez bank centralny polityki pieniężnej,
- c) charakter polityki fiskalnej,
- d) sytuacja gospodarcza,
- e) skuteczność i sposoby walki z inflacją,
- f) polityka kursu walutowego.

Prawidłowo rozwijający się system bankowy musi korespondować z innymi elementami struktury gospodarki, zarówno jeśli chodzi o zasady funkcjonowania, poziom rozwoju infrastruktury, proporcje rozwoju poszczególnych elementów systemu bankowego, kształt regulacji prawnych. Z kolei kształt i poziom rozwoju systemu bankowego determinuje prawidłowy rozwój całej gospodarki.

Wszelkie nieprawidłowości rozwojowe gospodarki i systemu bankowego szczególnie silnie uzewnętrzniają się w sytuacjach krytycznych. Można powiedzieć, że każda gospodarka w okresie transformacji narażona jest na ryzyko wybuchu kryzysu w sposób szczególny.

Charakter procesów zachodzących w gospodarce rosyjskiej, zahamowane i odkładane reformy strukturalne, wynikające z tego trudności rozwojowe gospodarki, problemy polityczne i społeczne – wszystkie te czynniki wzbogacone o efekt synergii, wcześniej lub później musiały doprowadzić do załamania gospodarczego oraz trudności systemu bankowego, będącego ważnym elementem systemu gospodarczego.

Zdaniem niektórych rosyjskich specjalistów, kryzys w systemie bankowym Rosji tlił się w ukryciu przez kilka lat, natomiast w połowie 1998 roku przeszedł w formę otwartą. Znaczący gospodarki rosyjskiej twierdzą, że przyczyny załamania w rosyjskim systemie bankowym w dalszym ciągu nie zostały zneutralizowane. Po kryzysie 1998 roku podjęto jedynie wysiłek ograniczenia zakresu działania niektórych jego przyczyn.² Ciągłe aktualne przyczyny zaburzeń w funkcjonowaniu rosyjskiej gospodarki to:³

² Szerzej na ten temat L. Makarewicz, *Kryzys postsowieckiej bankowskiej systemy*, Moskwa 1999.

³ E. W. Menruchina, *Osobennosti bankowskich krizysow posledniej czetwerti XX wieka*, Wyd. MGU im. Łomonosowa, Moskwa, „Ekonomiceskije Issledowanija” 1999, nr 5.

- 1) dysproporcje strukturalne i pozostałości poprzedniego systemu gospodarczego,
- 2) brak przezroczystości w funkcjonowaniu centralnych instytucji państwowych,
- 3) sposób reformowania rosyjskiej gospodarki, (powolny, wydłużony w czasie, niekonsekwentny, z zanikającym poparciem społecznym, umacniającym się rozwojem szarej strefy i przestępczości gospodarczej, nieprawidłowości prywatyzacji, nierównomierne zaawansowanie reform, np. mimo zaawansowania procesu prywatyzacji wielu dziedzin gospodarki, nie ma podstaw prawnych do rynkowego obrotu ziemią),
- 4) narastanie deficytu budżetu państwa oraz słabość instytucji państwa w zakresie egzekwowania podatków,
- 5) presję popytu wewnętrznego na wzrost importu towarów konsumpcyjnych,
- 6) zacofanie technologiczne wielu dziedzin gospodarki,
- 7) korupcja i eksport kapitału rosyjskiego poza granice Rosji.

PRZESŁANKI ZJAWISK KRYZYSOWYCH W SYSTEMIE BANKOWYM W ROSJI W ROKU 1998

Do końca lat osiemdziesiątych w ZSRR funkcjonował państwowy system bankowy z silnym monobankiem i rozbudowaną strukturą oddziałów terenowych Banku Państwowego ZSRR. Zaspokajał on potrzeby ówczesnego ustroju gospodarczego, opartego na państwowej formie własności, administracyjnym systemie zarządzania i centralnym planowaniu produkcji i dystrybucji.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych państwowy system bankowy w Rosji przestał spełniać stojące przed nim zadania, utracił zdolność obsługi gospodarki narodowej. Naczelnym celem reformy bankowej rozpoczętej w 1988 roku i kontynuowanej w latach dziewięćdziesiątych, stało się utworzenie efektywnego ustawodawstwa bankowego i zbudowania systemu bankowego opartego na zasadach rynkowych. W tym celu:⁴

- 1) dokonana została likwidacja monopolu państwowego w rosyjskiej bankowości, w 1987 roku obok trzech banków (Gosbanku, Strojbanku i Wniesztorgbanku) obsługujących całą gospodarkę rosyjską pojawiło się pięć państwowych banków specjalistycznych (Sbierbank – gromadzenie oszczędności ludności, Wnieszekonombank – obsługa handlu zagranicznego, Promstrojbank – obsługa przemysłu i budownictwa, Agroprombank – obsługa rolnictwa i Żiłsocbank – budownictwo mieszkaniowe),⁵

⁴ Szerzej na ten temat: A. Skowron-Rodriguez, *System bankowy w Rosji*, Lublin 1996, maszynopis.

⁵ M. Żukowski, *Rosja. Banki i ich działalność*, Lublin 1994, s. 6.

2) powstało specjalne ustawodawstwo bankowe, uchwalone przez Dumę Państwową 2 grudnia 1990 r. Na podstawie ustaw „O bankach i działalności bankowej w Rosyjskiej Federacji” i „O centralnym banku Federacji Rosyjskiej (Banku Rosji), stworzono zręby prawne systemu bankowego o charakterze rynkowym,

3) zaczął kształtować się system bankowy w postaci dwupoziomowej struktury z dominującą pozycją banku centralnego,

4) do 1994 roku powstało ponad 2500 banków komercyjnych i ponad 5500 ich oddziałów (nie licząc oddziałów głównego banku oszczędnościowego obsługującego ludność – S Bierbanku Rosji),⁶

5) wyraźnie zmieniła się rola systemu bankowego w gospodarce kraju, zaczął się on przekształcać w podstawowe ogniwo gospodarki, którego efektywne funkcjonowanie warunkowało powodzenie reform gospodarczych;

6) rozpoczęto kształtowanie infrastruktury bankowej.

Pojawiły się jednak problemy rozwojowe systemu bankowego, które narastały od 1993 roku. Coraz wyraźniejsze stawały się słabości systemu bankowego oraz prawa regulującego działalność banków w Rosji:⁷

a) regulacje bankowe i nadzorcze nie odpowiadające standardom międzynarodowym, a także potrzebom szybko reformującej się gospodarki,

b) niski poziom kapitałów własnych banków,

c) nieprawidłowo ukształtowana struktura aktywów i pasywów banków,

d) brak odpowiednio wykształconych kadr bankowych zdolnych do rozwiązywania problemów ekonomicznych i prawnych pojawiających się w procesie funkcjonowania i rozwoju systemu bankowego.

Tak więc reforma bankowości stała się koniecznością, obok reformy finansów publicznych, ubezpieczeń społecznych i innych dziedzin gospodarki. W połowie 1997 roku (rok przed kryzysem) rosyjski system bankowy charakteryzował się następującymi cechami.⁸

* Niedostateczne wyposażenie rosyjskich banków w kapitały własne; kapitały własne największych rosyjskich banków na tle standardów międzynarodowych były wówczas bardzo skromne (tab. 1).

* Niechęć banków do kredytowania sektora realnego gospodarki, natomiast koncentrowanie się na operacjach na rynku finansowym, przynoszących szybki i duży zysk (operacje walutowe, operacje z państwowymi papierami wartościowymi, operacje terminowe na rynku finansowym). Kredyty udzielone przez banki rosyjskie przedsiębiorstwom w tym okresie to 11% PKB, natomiast

⁶ H. Żukowska, M. Żukowski, *Gospodarka i systemy bankowe w wybranych krajach Europy Wschodniej*, Wyd. UMCS, Lublin 1999, cyt. za K. Kordaś, Wystąpienie na konferencji Naukowej, Kazimierz Dolny, maj 1998.

⁷ Na podstawie: G. Tosunian, *Bankowskoje dielo i bankowskoje zakonodatielstwo w Rossii: opyt, problemy, perspektivy*, Moskwa 1995.

⁸ Biuletyn Ekonomiczny Biura Rady Handlowego Ambasady RP w Moskwie, nr 60, s. 25.

Tab. 1. Wpływ kryzysu na wielkość aktywów i kapitałów własnych największych banków rosyjskich
The influence of the crisis on the amount of assets and own capital stock of the biggest Russian banks

Bank	1.07.1998 (w mln USD)		Bank	1.07.1999 (w mln USD)	
	aktywa	pasywa		aktywa	pasywa
Sbierbank Rosji	23 209	1515	Sbierbank Rosji	13 050	1095
SBS-Agro	3 709	245	SBS-Agro	1 682	-497
Wnieszstorgbank	2 520	953	Wnieszstorgbank	2 554	428
Mieżprombank	2 301	391	Mieżprombank	1 525	420
Rossijskij Kredy	2 097	211	Rosyjskij Kredyt	1 101	30
Gazprombank	1 648	324	Gazprombank	2 076	277

Źródło: opracowano na podstawie: K. Piłat, *Rosyjskie banki – krajobraz po burzy*, „Gazeta Bankowa” 1999, nr 43. Międzynarodowa inwesticjonna pozycja bankowskiej systiemy Rossijskoj Fiederacji na 1 oktjabrja 1998 goda, www.cbr.ru/dp/iip98htm, patrz także dane dotyczące Sbierbanku w: www.sbrf.ru/ruswin/99ac31.htm.

w Niemczech 113%, USA 119%, Japonii 193%, Republice Czeskiej 98%, także w Słowacji 41%, a w Rumunii 24% PKB. W połowie 1998 roku z 1 rubla oszczędności, aż 76 kopiejek banki inwestowały w rządowe papiery wartościowe, podczas gdy np. w Kanadzie z jednego dolara na rynku finansowym inwestowano jedynie 7,4 centa.⁹

* Niska jakość aktywów banków zainwestowanych w realnym sektorze gospodarki.

* Zbyt duże powiązania kapitałowe klientów (z grup finansowo-przemysłowych) i akcjonariuszy banków.

* Podporządkowanie działalności banków celom politycznym.

* Przewaga interesów osobistych nad interesami banku, łączenie ekonomicznych interesów banku z interesami ich dużych udziałowców i akcjonariuszy, a pomijanie interesów deponentów. Było to po części konsekwencją łagodnej polityki licencyjnej Centralnego Banku Rosji przed rokiem 1996, która doprowadziła do powstania dużej ilości banków powoływanych często przez pojedyncze firmy czy grupy kapitałowe (ryc. 1).

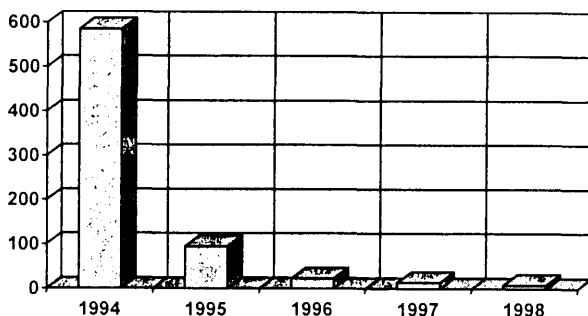
* Potrzeba konsolidacji wewnątrz systemu bankowego, gdyż ok. 50% banków koncentrowało zaledwie ok. 2% kapitałów własnych całego systemu bankowego i posiadało kapitał niższy niż 1 mln EURO.¹⁰

* Niepełna baza ustawodawstwa bankowego, szczególnie w dziedzinie nadzoru bankowego, systemu gwarancji wkładów, a także brak procedur prawnych sanacji, restrukturyzacji i upadłości banków.

* Silna koncentracja banków w centralnej Rosji; w Moskwie działało 44% central wszystkich rosyjskich banków komercyjnych skupiających 85% kapitału całego systemu bankowego.

⁹ E. W. Menzuchina, *op. cit.*

¹⁰ H. Żukowska, M. Żukowski, *Gospodarka i systemy bankowe...*

Źródło: Godowej Oczciot Centralnogo Banka Rossijskoj Federacji (CB RF), 1998.

Ryc. 1. Liczba banków i instytucji kredytowych rejestrowanych w latach 1994–1998
Number of banks and credit insitutions registered in 1994–1998

* Dysproporcje w systemie bankowym, np. uprzywilejowana sytuacja banków obsługujących firmy surowcowe, do których napływała większość wpływów dewizowych Rosji.

* Dysproporcje pomiędzy małymi i średnimi bankami, (które stanowią 80% liczby banków) a największymi, które kontrolują nieproporcjonalnie większą część zasobów. Na przykład w połowie 1998 roku 20% dużych rosyjskich banków zgromadziło 94% depozytów, 86% środków finansowych przedsiębiorstw, 90% aktywów systemu bankowego i obsługiwało 86% środków budżetowych. W 1998 roku 220 (15%) największych banków koncentrowało ok. 86% aktywów całego rosyjskiego systemu bankowego.

* Niedostateczny rozwój oferty produktowej dla osób fizycznych. Na przykład suma kredytów konsumpcyjnych w Rosji w połowie 1998 roku osiągnęła kwotę ok. 3 mld USD, podczas gdy np. w Wielkiej Brytanii 850 mld USD, Niemczech 805 mld USD. Udział kredytów konsumpcyjnych w aktywach rosyjskich banków wyniósł 2,4%, podczas gdy 10% w amerykańskich, 15% w niemieckich, 18% w angielskich bankach.¹¹

* Niepełna oferta usług bankowych dla sektora przedsiębiorstw, niedostosowanie zakresu świadczonych usług do potrzeb przedsiębiorstw, brak zdolności finansowania przez słabe kapitałowo banki dużych przedsiębiorstw przemysłowych, wspomagania modernizacji i rozwoju sektora realnego gospodarki.

* Transfer kapitału rosyjskiego za granicę, także z udziałem banków.¹²

¹¹ E. W. Menzuchina, *op. cit.*

¹² Wniosek taki można sformułować w konfrontacji ze zdarzeniem, które miało miejsce we wrześniu 1998 roku, kiedy to na rozmowach delegacji rosyjskiej z bankami wierzycielami Rosji w Londynie, ci ostatni stwierdzili, że na rachunkach bankowych podmiotów rosyjskich poza granicami Rosji znajduje się kwota między 700 mld a 1 biliona USD (za: E. W. Menzuchina, *op. cit.*).

Tak więc niedoskonałości rosyjskiego systemu bankowego, uzupełnione o wyhamowane reformy systemowej (podatkowe, finansów publicznych, ubezpieczeń społecznych) komplikowały warunki funkcjonowania sektora realnego gospodarki, z którego wywodzą się najlepsi klienci wszystkich banków. Z kolei kondycja sektora realnego i uwarunkowania o charakterze makroekonomicznym wpływały na położenie systemu bankowego.

Obserwatorzy gospodarki rosyjskiej mieli świadomość jej trudnej sytuacji w 1998 r., niemniej jednak decyzje władz centralnych Rosji, podjęte w połowie sierpnia 1998 roku, były dla uczestników rynku finansowego sporym zaskoczeniem. 17 sierpnia 1998 roku Centralny Bank Rosji i Ministerstwo Finansów Federacji Rosyjskiej ogłosiły trzy akty prawne umożliwiające:

A. Uwolnienie kursu rubla i decyzja o dewaluacji kursu rubla (z ok. 6,5 do 9,5 rubla/USD),¹³

B. Zawieszenie spłaty zadłużenia zagranicznego,¹⁴

C. Zawieszenie na 90 dni wykupu rządowych papierów wartościowych na rynku krajowym.¹⁵

Bezpośrednią przyczyną ogłoszenia przez Rosję moratorium na spłatę zadłużenia wewnętrznego i zewnętrznego było niebezpieczne obniżenie się poziomu rezerw dewizowych kraju wynikające z:¹⁶

- a) trudności w kontrolowaniu finansów publicznych,
- b) rosnących cen rządowych krótkoterminowych papierów wartościowych,
- c) spadających cen surowców i innych towarów eksportowych Rosji,
- d) ustalonych zasad kształtowania kursu walutowego,
- e) skomplikowanej sytuacji sektora bankowego.

Ocena decyzji podjętych 17 sierpnia 1998 roku nie jest jednoznaczna. Wiele przesłanek przemawiało za poparciem stanowiska władz centralnych, jednak pozostało wiele wątpliwości co do zasadności decyzji podjętych 17 sierpnia 1998 roku. Uważano, że:¹⁷

- 1) decyzje były spóźnione, co dodatkowo pogłębiło skutki kryzysu,
- 2) moc prawna decyzji podjętych 17 sierpnia 1998 roku jest wątpliwa,¹⁸

¹³ Wspólne Zarządzenie Rządu RF i centralnego Banku Rosji dnia 17 sierpnia 1998 r. „O polityce kursu walutowego”.

¹⁴ Postanowienie Rady Dyrektorów Centralnego Banku Rosji z dnia 17 sierpnia 1998 r. o zawieszeniu na okres 90 dni operacji związanych z wypłatami na rzecz nierezydentów przez rezydentów tytułu spłaty kredytów, ubezpieczeń kredytów, realizacją terminowych kontraktów walutowych.

¹⁵ Postanowienie Rządu Federacji Rosyjskiej z 17 sierpnia o zaprzestaniu realizacji niektórych operacji z GKO-OFZ i Postanowienie nr 980 Rządu FR „O organizacji działań w sprawie wygaśnięcia niektórych rodzajów papierów wartościowych”.

¹⁶ Bank for International Settlements – 68th Annual Report, s. 53–54.

¹⁷ M. F. Montec, W. W. Popow, *Azijskij kryzysili gollandskaja bolezn*, Moskwa 1999, s. 60.

¹⁸ Szerzej na ten temat: G. A. Tosunian, *Bankowskoje prawo Rossijskoj Federacji*, Moskwa 2000.

3) relacja zadłużenia (wewnętrznego i zewnętrznego) Rosji do PKB osiągnęła poziom nieco powyżej 50%, co przez specjalistów nie jest uznawane za wielkość kryzysogenną,

4) zadłużenie krótkoterminowe nierezydentów w GKO w wysokości 15–20 mld USD przewyższało wprawdzie poziom rezerw dewizowych (12–13 mld USD), lecz trudno je uznać za uzasadniające ogłoszenie moratorium,

5) zbyt wysokie – w porównaniu do niskiego poziomu rezerw dewizowych wystarczających na pokrycie dwumiesięcznych wydatków dewizowych – tempo przyrostu zadłużenia (wewnętrznego i zewnętrznego) mogło być pokonane poprzez uwolnienie kursu rubla.¹⁹

Zdaniem specjalistów, kryzysowi w rosyjskim systemie bankowym można było zapobiec poprzez:²⁰

- * wcześniejszą ingerencję rządu w rozwój sytuacji w gospodarce,
- * znoszenie różnic stóp procentowych w kraju i za granicą,
- * obserwację napływu zagranicznego kapitału na rynek krajowy,
- * upłynnienie kursu walutowego,
- * podejmowanie stosownych kroków zaradczych, szczególnie w kwestiach związanych z funkcjonowaniem budżetu,
- * wprowadzenie ograniczeń budżetowych na wszystkich poziomach budżetów,
- * sprawowanie efektywnego nadzoru bankowego w systemie bankowym,
- * ograniczenie działalności banków w nazbyt ryzykownych operacjach na rynku walutowym, a szczególnie na rynkach terminowych.

Niezależnie jednak od rozbieżnych ocen specjalistów, popierających lub kwestionujących wspomniane decyzje, weszły one do historii gospodarczej i rozpoczęły gwałtowny kryzys w systemie bankowym Rosji.²¹ W gospodarce rosyjskiej zaistniała większość przesłanek narodzin typowego kryzysu walutowego. W literaturze spotyka się różne definicje kryzysów walutowych. „Kryzys walutowy to gwałtowny odpływ kapitału zagranicznego z określonego rynku, powodującego silną deprecjację i wymuszającego dewaluację waluty krajowej. W efekcie kryzysu walutowego (jako jednej z przyczyn) może dojść do kryzysu finansowego, czyli niewypłacalności przedsiębiorstw i banków w skali wyraźnie przekraczającej jego kilkuletni poziom. Kryzys finansowy pozostaje w dwustronnym związku z kryzysem ekonomicznym i powoduje spadek produkcji i zatrudnienia.”²²

¹⁹ *Ibid.*, s. 60 i n.

²⁰ Na podstawie: C. Józefiak, *Odporność gospodarki na kryzysy walutowe*, NBP, Konferencja naukowa, Zalesie Górne, czerwiec 1999, s.12, oraz G. A. Tosunian, *Bankowskoje prawo Rossijskoj Federacji*, Moskwa 2000, s. 111.

²¹ M. F. Montec, W. W. Popow, *op. cit.*, s. 60.

²² Szerzej na ten temat pisze C. Józefiak, *op. cit.*, s. 1.

Bardzo często kryzys w systemie finansowym staje się częścią kryzysu ekonomicznego całej gospodarki, a nawet jeśli do tego nie dojdzie, jest ściśle powiązany z kryzysem w sektorze bankowym, inwestycji, budżetów różnych szczebli, wielkością zadłużenia zagranicznego, zadłużenia wewnętrznego (tak zdarzyło się w Rosji w sierpniu 1998 roku).

W Rosji wyraźnie zauważalny był dwuetapowy proces narodzin kryzysu finansowego.

I Etap – napływ kapitału zagranicznego

- * korzystne perspektywy rozwoju gospodarczego kraju,
- * prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych,
- * otwarcie krajowego rynku walutowego i korzystne warunki inwestowania na tym rynku (wysokie stopy procentowe – co więcej krajowe stopy procentowe wyższe niż stopy procentowe na rynkach międzynarodowych),
- * silny niekontrolowany napływ krótkoterminowego kapitału zagranicznego na rynek krajowy.

II Etap – pojawiają się przesłanki trudności gospodarki

- * spadek cen rosyjskich towarów eksportowych na rynkach zagranicznych,
- * nierównowaga zewnętrzna, ujemne saldo bilansu płatniczego i saldo bilansu obrotów bieżących,
- * krajowe stopy procentowe wyższe niż na rynkach międzynarodowych,
- * spadek cen na rynku papierów wartościowych.

W niniejszym opracowaniu zaprezentowano kilka sposobów widzenia przyczyn kryzysu w systemie finansowym i bankowym w Rosji. Przyczyny kryzysu rosyjskiego można podzielić na dwie zasadnicze grupy:

- * czynniki o charakterze zewnętrznym, z których najważniejsze to: spadek cen surowców na rynkach międzynarodowych i odpływ kapitału zagranicznego z rosyjskiego rynku finansowego,
- * czynniki o charakterze wewnętrznym, tkwiące w systemie gospodarczym Rosji, których struktura jest niesłychanie złożona i wielopłaszczyznowa.

Przyczyny o charakterze wewnętrznym można pogrupować w trzy zasadnicze segmenty:²³

1. Przyczyny o charakterze makroekonomicznym, (deficyt budżetowy, deficyt bilansu płatniczego, głównie bilansu obrotów bieżących, polityka kursowa, niska stopa oszczędności, sposób reformowania gospodarki, rozmiary zadłużenia zagranicznego i wewnętrznego oraz tempo jego wzrostu, nieformalne związki sfery polityki i biznesu).

2. Przyczyny o charakterze mikroekonomicznym, (niska wysokość kapitałów własnych banków, nieprawidłowości struktury aktywów i pasywów banków rosyjskich, utrata płynności, niska jakość aktywów bankowych, nadmierny

²³ Szerzej ten problem omawia m.in. E. W. Menruchina, *op. cit.*

napływ walut zagranicznych do banków, koncentracja działalności banków na rynkach finansowych, zbyt wysoki poziom ryzyka podejmowanego przez banki).

3. Przyczyny instytucjonalne, (nieprzystosowanie systemu bankowego do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej, zwłaszcza w warunkach globalizacji rynków finansowych, niedostateczny rozwój infrastruktury finansowo-bankowej, niedostateczny nadzór bankowy, niedostateczny poziom konkurencji w systemie bankowym, brak systemu gwarantowania depozytów bankowych).

Inną klasyfikację przyczyn załamania w systemie finansowym wskazuje Centralny Bank Rosji. Dzieli je na:²⁴

* związane z kryzysem ogólnogospodarczym, w pierwszej kolejności z załóczeniami na rynku papierów wartościowych i ostrą zmianą kursu walutowego,

* związane z problemami nagromadzonymi w samym sektorze bankowym.

Przyczyny sprawcze kryzysu tkwiące w systemie bankowym Rosji zdaniem CBR to:

a) braki w regulacjach prawnych w zakresie prawa bankowego oraz prawa ochrony konsumenta,

b) brak odpowiedzialności zarządów i właścicieli za wyniki działalności banków,

c) niedostatecznie rozwinięty system płatniczy i rozliczeniowy – brak efektywnego i sprawnego systemu przekazów pieniężnych i występujące zatory płatnicze,

d) nieefektywny nadzór bankowy,

e) brak odpowiedniego systemu ochrony depozytów bankowych,

f) bardzo niski poziom kapitalizacji banków,

g) nieprawidłowa struktura aktywów i pasywów banków oraz niska jakość aktywów,

h) wysoki poziom zobowiązań banków i ich klientów w walutach zagranicznych,

i) zbyt wysoki poziom ryzyka podejmowanego przez banki,

j) brak odpowiedzialności prawnej (karnej i cywilnej) za błędy w zarządzaniu bankami.

CHRONOLOGIA ROZWOJU KRYZYSU²⁵

Przesłanki kryzysu w systemie finansowym Rosji narastały od połowy 1997 roku. W drugiej połowie 1998 roku nastąpiło apogeum kryzysu. W ujęciu historycznym można przedstawić to w sposób następujący.

Wrzesień – grudzień 1997. Sytuacja ekonomiczna realnego sektora gospodarki rosyjskiej na koniec roku 1997 była stosunkowo dobra. Inflacja wyraźnie obniżyła się do poziomu porównywalnego z innymi krajami Europy Środkowej, tj. do 11% w skali roku, kurs walutowy był stabilny, w niewielkim stopniu, ale

²⁴ Stanowisko Centralnego Banku Rosji zaprezentowane w Godowej Otcziet CB RF za 1998.

²⁵ E. W. Menzuchina, *op. cit.*, także „Argumenty i Fakty”, nr 36/98, s. 7.

obniżyło się bezrobocie. Poziom realnej produkcji osiągnął wprawdzie zaledwie 60% poziomu z 1989 roku, ale po raz pierwszy od początku okresu transformacji zapowiadał się niewielki (0,8%) wzrost PKB. Jednak zdaniem ekonomistów źródłem wzrostu PKB był popyt konsumpcyjny finansowany ze zwiększonych wydatków budżetu państwa.²⁶

W gospodarce występowały jednak niepokojące sygnały, narastały oznaki załamania w sferze realizacji budżetu federalnego, wzrastało zadłużenie wewnętrzne kraju, finansowane krótkoterminowymi rządowymi papierami wartościowymi o bardzo wysokiej dochodowości. Środki pozyskiwane na rynku państwowych papierów wartościowych były wykorzystywane nie tylko na finansowanie deficytu budżetowego, ale rynek ten był swoistym mechanizmem redystrybucji środków publicznych do finansowania działalności nierentownych przedsiębiorstw krajowych,²⁷ dotowania określonych dziedzin gospodarki czy nieformalnych grup społecznych.²⁸

Równocześnie z łagodną polityką fiskalną, Centralny Bank Rosji realizował politykę priorytetowego utrzymywania kursu rubla w ramach stałego korytarza wahań.

Pierwszy wstrząs w gospodarce rosyjskiej spowodowany był załamaniem na giełdzie w Hongkongu 23 października 1997 roku. Uderzenia kryzysu azjatyckiego przeniosły się na rozwijające się rynki (także na rynek rosyjski, otwarty od początku 1997 roku dla inwestorów zagranicznych), ograniczając dopływ kapitału. Według ocen MFW, napływ kapitału międzynarodowego na tzw. emerging markets zmniejszył się i wynosił: w 1996 r. 215 mld USD, w 1997 r. 123,5 mld USD, zaś w 1998 r. tylko 56,7 mld USD.²⁹ Zaufanie zagranicznych inwestorów do gospodarki rosyjskiej zaczęło się zmniejszać, powodując spadek popytu i cen na rosyjskie papiery wartościowe (nawet o 50%).³⁰

W listopadzie i grudniu 1997 roku powyższe problemy tworzyły sytuację przedkryzysową. Od grudnia 1997 roku, po rezygnacji Centralnego Banku Rosji z utrzymywania niskiego kursu dochodowości GKO/OFZ,³¹ na wewnętrznym rynku finansowym nastąpił istotny wzrost stawek procentowych. Bank centralny Rosji, wobec presji na wzrost krajowej stopy procentowej i z obawy przed załamaniem rynku, zareagował na tę sytuację podnosząc rezerwy od depozytów w walutach zagranicznych i ustanawiając limity na pożyczki zaciągane przez

²⁶ Bank for International Settlements – 68th Annual Report, s. 53–54, i The Banker, kwiecień 1999.

²⁷ Przedsiębiorstw, których menedżerowie czy właściciele powiązani byli w różny, nieformalny sposób z decydentami władz centralnych czy samorządowych.

²⁸ I. W. Larijonowa, *Restrukturyzacja kommersyjnych banków*, Moskwa 2000, s. 79.

²⁹ World Economic Outlook, IMF, 1998.

³⁰ Bank for International Settlements – 68th Annual Report, s. 53.

³¹ GKO (Gosudarstwiennye Krotkosroczochnyje Obligaczi – Rządowe Krótkoterminowe Obligacje), OFZ (Obligaczi Federalnogo Zajma – Obligacje Długu Federalnego).

krajowe banki komercyjne w walutach zagranicznych.³² Doprowadziło to do znaczącego wzrostu kosztów kredytu. Większość kredytobiorców nie była w stanie spłacać wysoko oprocentowanych kredytów, więc rosły kredyty zagrożone w strukturze portfela kredytowego banków. Jednocześnie w efekcie wzrostu stóp procentowych znacznie wzrosły koszty obsługi zadłużenia wewnętrznego, którego rozmiary w dalszym ciągu rosły. Sytuację na rynku finansowym Rosji dodatkowo komplikował kryzys na międzynarodowych rynkach surowcowych, tj. spadek zapotrzebowania na surowce w efekcie ogólnoswiatowego kryzysu gospodarczego i spadek cen surowców – podstawowych rosyjskich towarów eksportowych.

Styczeń – marzec 1998. Wśród obserwatorów gospodarki rosyjskiej panowało powszechne przekonanie o przejściowych problemach gospodarki spowodowanych szokiem zewnętrznym (kryzys w Azji Południowo-Wschodniej). Realny sektor gospodarki był stabilny, poprawiła się dyscyplina podatkowa. Do marca 1998 roku większa część niebezpiecznych oznak kryzysu pozornie została opanowana, rezerwy walutowe wzrosły, kredyty zagraniczne zaczęły napływać na rynek rosyjski. Niektóre niepokojące symptomy jednak pozostały, np. dochodowość krótkoterminowych państwowych papierów wartościowych ukształtowana na wysokim poziomie (60%) w końcu 1997 roku, do końca marca 1998 roku nie obniżyła się.

Marzec – maj 1998. Zbliżał się termin zapłaty odsetek od kredytów zaciągniętych w Międzynarodowym Funduszu Walutowym. Z uwagi na zbyt niskie rezerwy walutowe kraju, spowodowane spadkiem dochodów z eksportu oraz w konsekwencji utrzymywanych zasad kształtowania kursu walutowego (stały kurs walutowy), podjęte zostały negocjacje w sprawie przedłużenia terminu spłaty odsetek należnych zagranicznym wierzycielom. Narastające problemy na rynku walutowym Rosji rząd zamierzał rozwiązać drogą pozyskania od MFW nowych kredytów.³³ Jednak w maju 1998 roku wierzyciele Rosji uzgodnili, że nie wyrażą zgody na odroczenie spłaty odsetek od zadłużenia zagranicznego (w wysokości 35 mld USD). Kwota ta to równowartość ok. 32% wydatków budżetowych zaplanowanych na 1998 rok. Jeżeli dodać do tego fakt, że deficyt budżetowy Rosji w 1998 roku wynosił ok. 26% wydatków budżetu, to układa się tragiczny scenariusz rozwoju przyszłej sytuacji na rynku finansowym.³⁴

W tym okresie dodatkowo uległa osłabieniu dyscyplina budżetowa począwszy od budżetu federalnego a skończywszy na regionalnych czy miejskich. Pogorszyła się ściagalność podatków na wszystkich szczeblach.

³² Bank for International Settlements – 68th Annual Report, s. 53 i 54.

³³ E. W. Menzuchina, *op. cit.*

³⁴ L. Makarewicz, *op. cit.*, s. 19.

Od początku 1998 roku zmniejszał się nadal napływ kapitału zagranicznego na rynek rządowych papierów wartościowych, rosła zaś ich dochodowość, z 33% w styczniu do 71% w lipcu 1998, ale w niektóre dni lipca wzrastała do 110–120%).³⁵

Bank centralny chcąc stabilizować kurs walutowy zaprzestał skupowania krótkoterminowych rządowych papierów wartościowych. Stopy procentowe błyskawicznie zaczęły rosnać, rozpoczął się szybki odpływ kapitału zagranicznego. Coraz powszechniej głoszone były opinie o konieczności dewaluacji waluty krajowej, gdyż rezerwy dewizowe Rosji zaczęły się gwałtownie zmniejszać.

Brak zaufania inwestorów zagranicznych do Rosji stawał się coraz wyraźniejszy. Uważano, że rząd nie zdoła obronić kursu rubla, aczkolwiek nikt nie poddawał w wątpliwość zdolności Rosji do spłaty kredytów zaciąganych przez rząd.³⁶ Dochodowość inwestycji finansowych na wewnętrznym rynku rosyjskim była bardzo wysoka, zaś na rynkach zagranicznych podmioty rosyjskie były kredytowane na znacznie gorszych niż przeciętne warunkach.

Inwestorzy zagraniczni obawiali się bardziej dewaluacji rubla, niż niewypłacalności Rosji.³⁷ W maju Agencja Standard & Poors potwierdziła negatywną prognozę rozwoju sytuacji w Rosji. Agencja Moody's obniżyła swoją ocenę długookresową Rosji z BA3 do B1, średniookresową do B2, zaś krótkoterminowe obligacje rządowe (papiery wartościowe GKO) oceniono jako „not prime”.³⁸

Od 12 maja 1998 roku nasiliły się trudności na rosyjskich rynkach finansowych. Według specjalistów spowodowane zostały zmianami w rządzie, problemami ze zrównoważeniem budżetu państwa oraz bankructwem Banku TOKOBANK, powiązanego z kapitałem zagranicznym. Dopuszczenie przez rząd i bank centralny do upadłości banku z pierwszej dziesiątki największych banków rosyjskich spowodowało, że międzynarodowi inwestorzy dostrzegli poważne zagrożenia dla swoich interesów i przyspieszyli wyprowadzanie kapitału z rynku rosyjskiego.

Koniec maja – koniec lipca 1998. 26 maja banki francuskie, niemieckie i amerykańskie ograniczyły limity kredytów przyznane bankom rosyjskim lub wręcz zamknęły dla nich linie kredytowe. Rząd rosyjski natomiast zintensyfikował rozmowy z MFW w kwestii zwiększenia pomocy finansowej. 21 lipca 1998 roku doszło do uzgodnień negocjatorów rządu rosyjskiego i MFW, że zwiększona zostanie kwota kredytu dla Rosji z 15,0 do 22,5 mld USD, zaś pierwsza transza tego kredytu w wysokości 4,8 mld USD zostanie jak najszybciej wypłacona. Spowodowało to okresową stabilizację na rynku finansowym Rosji

³⁵ E. W. Menruchina, *op. cit.*

³⁶ M. F. Montec, W. W. Popow, *Azijski kryzys ili gollandskaja bolezn*, Moskwa 1999, s. 60.

³⁷ *Ibid.*, s. 61.

³⁸ L. Makarewicz, *op. cit.*, s. 45.

i pozwoliło na krótko zatrzymać wzrost poziomu stóp procentowych na poziomie 60%.

Pierwsze tygodnie sierpnia 1998 r. Finansowanie największych banków rosyjskich na przełomie 1997 i 1998 roku w coraz większym stopniu oparte było na kredytach walutowych lub kredytach nominowanych w walutach zagranicznych. Środki pieniężne wpływające na rynek krajowy były lokowane w GKO, których dochodowość była bardzo atrakcyjna i ciągle wzrastała. Jednocześnie obniżała się ocena Rosji jako rynku inwestycyjnego, co doprowadziło do obniżenia notowań rosyjskich papierów wartościowych na rynkach międzynarodowych. Kiedy notowania rosyjskich obligacji zaczęły spadać, banki rosyjskie zaczęły sprzedawać GKO, żeby spłacać zaciągnięte wcześniej kredyty. Doprowadziło to do nasycenia wtórnego rynku rządowych papierów wartościowych.

11 sierpnia. Na rynku GKO odnotowano znaczną nadwyżkę podaży, przy bardzo wysokiej dochodowości (150% rocznie). Jednocześnie CBR nie był w stanie zaspokoić zapotrzebowania na waluty zagraniczne na rynku walutowym przy dotychczasowych zasadach kształtowania kursu walutowego.

12 sierpnia. Bank centralny i rząd podjęły próbę ratowania sytuacji na rynku walutowym, sprzedając 1 mld USD z niewielkiego już zasobu rezerw walutowych. Jednak zapotrzebowanie na waluty było znacznie większe. Nie uspokoiło to rynku walutowego. Brak transakcji na rynku GKO spowodował, że posiadacze obligacji rządowych (o wartości 140 mld rubli płatnych do końca 1998 r.) obawiali się, czy rząd zdoła wywiązać się ze swoich zobowiązań i uczestników rynku finansowego ogarnęła panika.

13 sierpnia. Transakcje na rynku walutowym zostały zawieszona z powodu braku podaży walut. Oficjalny kurs walutowy wynosił 6,26 rubla za 1 USD, ale na rynku kantorowym kurs był wyższy i wynosił 6,4–6,6 za 1 USD. Inwestorzy wszystkich segmentów rynku finansowego spodziewali się zawieszenia transakcji na rynku GKO i dewaluacji rubla.

14 sierpnia. Rynek GKO został faktycznie zablokowany. Kantorowy kurs dolara wynosił 8,0–8,5 rubli. Ministerstwu Finansów i Centralnemu Bankowi Rosji pozostawały do wyboru dwa warianty rozwoju sytuacji:

- skupowanie obligacji bez podtrzymywania kursu walutowego i pozwolenie na rynkowe ukształtowanie tego kursu,
- podjęcie decyzji o zaprzestaniu wykupu długu państwowego (krajowego i zagranicznego).

15 sierpnia. Zorganizowane zostało spotkanie Premiera rządu rosyjskiego z Prezesem Centralnego Banku Rosji i głównym negocjatorem strony rosyjskiej z MFW oraz Ministrem Finansów. Konsultacje tego gremium trwały dwa dni, co samo w sobie było już informacją o powadze sytuacji na rynku finansowym (tab. 2).

17 sierpnia 1998 roku. Centralny Bank Rosji i Ministerstwo Finansów Federacji Rosyjskiej ogłosiły trzy akty prawne umożliwiające:

* uwolnienie kursu rubla, CBR podjął decyzję o dewaluacji kursu walutowego o ok. 50% rubla (z ok. 6,0–6,5) do 9,5 rubla/USD,³⁹

* zawieszenie spłaty zadłużenia zagranicznego,⁴⁰

* zawieszenie na 90 dni wykupu rządowych papierów wartościowych na rynku krajowym.⁴¹

Tab. 2. Oficjalny kurs walutowy w Rosji
Official rate of exchange in Russia

Data	Ilość rubli za 1 dolara USA
I połowa 1998 r.	5,5–6,0
Początek sierpnia 1998 r.	6,43
17.08.1998 r.	zmiana zasad ustalania kursu rubla
Połowa września 1998 r.	8,67
Początek listopada 1998 r.	15,01
Początek grudnia 1998 r.	20,00
Początek stycznia 1999 r.	23,06
Początek maja 1999 r.	25,00
Początek sierpnia 1999 r.	25,29
Początek października 1999 r.	26,00

Źródło: Biuletien Bankowskiej Statystyki nr 9 (88), s. 35.

21–24 sierpnia. Po decyzjach rządu i CBR wznowione zostały obroty na giełdzie walutowej – za dolara płacono ponad 7 rubli. Zawieszono były nadal obroty na rynku rządowych papierów wartościowych.

25 sierpnia. Ogłoszone zostały nowe zasady restrukturyzacji zadłużenia obligacji państwowych, tj. zamrożenie wykupu rządowych papierów wartościowych nie na 90 dni, ale na 18 miesięcy.

26–27 sierpnia. Targi na giełdzie walutowej nie odbywały się z powodu braku podaży walut, bank centralny z uwagi na wielkość rezerw dewizowych kraju nie podjął decyzji o sterylizacji rynku walutowego. Na rynku kantorowym dolar amerykański osiągał cenę nawet do 20 rubli. Rozpoczął się gwałtowny kryzys finansowy.

³⁹ Wspólne Zarządzenie Rządu RF i centralnego Banku Rosji dnia 17 sierpnia 1998 r. „O polityce kursu walutowego”.

⁴⁰ Postanowienie Rady Dyrektorów Centralnego Banku Rosji z dnia 17 sierpnia 1998r. o zawieszeniu na okres 90 dni operacji związanych z wypłatami na rzecz nierezydentów przez rezydentów tytułu spłaty kredytów, ubezpieczeń kredytów, realizacją terminowych kontraktów walutowych.

⁴¹ Postanowienie Rządu Federacji Rosyjskiej z 17 sierpnia o zaprzestaniu realizacji niektórych operacji z GKO-OFZ i Postanowienie nr 980 Rządu FR „O organizacji działań w sprawie wygaśnięcia niektórych rodzajów papierów wartościowych”.

DIAGNOZA STANU SYSTEMU BANKOWEGO W SIERPNIU 1998 ROKU

Sytuację rosyjskiego systemu bankowego 17 sierpnia 1998 roku można scharakteryzować w sposób następujący.

1. W portfelach kredytowych banków znajdowała się znacząca ilość przeterminowanych kredytów, nie spłacanych m.in. z powodu wysokich odsetek, bądź – w przypadku kredytów denominowanych w walutach – w wyniku drastycznego wzrostu kursu walutowego.

2. Banki komercyjne za jeden z głównych obszarów swoich inwestycji wybrały wysoko dochodowy rynek rządowych papierów wartościowych. Większość banków posiadała znaczne ich pakiety. Rynek tych papierów został zamrożony w początkowym okresie na 90 dni, a po kilku dniach na 18 miesięcy. W konsekwencji wiele banków utraciło płynność.

3. Banki posiadające generalną licencję na prowadzenie operacji walutowych w celu finansowania dochodowych inwestycji na krajowym rynku rządowych papierów wartościowych, zaciągały na te cele kredyty w walutach zagranicznych. Banki nie posiadające licencji generalnej zaciągały w bankach krajowych kredyty denominowane w walutach obcych. Wszystkie liczyły na utrzymanie dotychczasowej polityki kształtowania kursu walutowego. Niespodziewane upłynienie kursu walutowego drastycznie powiększyło zobowiązania banków i przedsiębiorstw.

4. Większość dużych banków 17 sierpnia 1998 roku znalazła się z otwartymi krótkimi pozycjami walutowymi w sytuacji szybko rosnącego kursu dolara i w efekcie poniosła zbyt wysokie ryzyko walutowe. Wielkość otwartej pozycji walutowej dopuszczanej regulacjami banku centralnego ograniczona była do poziomu 30%, ale wiele banków naruszało tę normę ostrożnościową bez poważnych konsekwencji ze strony nadzoru bankowego.

KONSEKWENCJE KRYZYSU W SYSTEMIE BANKOWYM W ROSJI W 1998 ROKU

Gospodarcze i społeczne skutki kryzysu w gospodarce rosyjskiej były następujące.⁴²

a) W gospodarce i społeczeństwie zapanowała panika, ceny zaczęły gwałtownie rosnąć. Od sierpnia do grudnia 1998 roku ceny na dobra konsumpcyjne wzrosły o 43,5%, na dobra inwestycyjne o 21,1%, na towary pochodzenia rolniczego o 5%.

b) Towary zaczęły znikać ze sklepów, w sierpniu nawet w Moskwie trzeba było w długich kolejkach oczekiwać na podstawowe produkty.

⁴² E. W. Menzuchina, *op. cit.*

c) Nasiliło się rozwarstwienie socjalne, według szacunków specjalistów średnio miesięczny dochód gospodarstwa domowego obniżył się o 20%.⁴³

d) Oszczędności ludności zdeponowane w bankach zostały zablokowane i zdane na los upadających banków.

e) Załamały się budżet federalny oraz budżety lokalne.

f) Nasiliły się zwolnienia z pracy, w upadających bankach 40–60% osób utraciło pracę.

g) Odwrócone zostały pozytywne zmiany w gospodarce rosyjskiej, z niewielkiego wzrostu PKB (w 1997 roku 0,8%) do spadku w roku 1998 i 1999.

h) Utracone zostały efekty polityki stabilizacji realizowanej od 1995 roku (spadek tempa inflacji, stabilność rubla).

i) Upadłości banków a także trudności finansowe istniejących banków przeniosły się na gospodarki krajów powiązanych gospodarczo z Rosją, przede wszystkim na kraje Europy Środkowo-Wschodniej.

Analizę skutków kryzysu w systemie bankowym w Rosji można prowadzić z punktu widzenia okresu ich wystąpienia na przejawiające się w krótkim, średnim i długim okresie.

1. Skutki kryzysu dla systemu bankowego w krótkim okresie były następujące:

- * wiele banków utraciło płynność,
- * wiele banków wykazało straty, sięgające 50–60% kapitałów własnych,⁴⁴
- * załamał się system płatniczy kraju (występowały zakłócenia w rozliczeniach klientów, budżetów i między bankami),
- * banki zawiesiły wypłaty depozytów.

2. Skutki kryzysu w średnim okresie były następujące:

* Banki komercyjne utraciły zdolność do kredytowania przemysłu, co umocniło tendencje stagnacyjne, zaś zaprzestanie kredytowania przemysłu surowcowego ograniczyło możliwości eksportowe rosyjskiej gospodarki bazującej na surowcach energetycznych i w konsekwencji pogorszyło bilans płatniczy Rosji.

* Środki pieniężne na rachunkach korespondenckich banków rosyjskich, niewypłacalnych w kontaktach z kontrahentami zagranicznymi, były zajmowane. Przyczyniło się to dodatkowo do ograniczenia wpływów z eksportu.

* Powstały problemy płatnicze podmiotów realnego sektora gospodarki. Wstrzymane zostały rozrachunki międzybankowe, niemożliwe stało się prowadzenie płatności między klientami banków, również między budżetami wszystkich poziomów i z funduszami pozabudżetowymi.

⁴³ L. A. Zubczenko, *Nowyje dannyje dla ocenki stranowogo riska Rossiji*, Banki, „Mirowoj Opyt” 1999, nr 2, s. 40.

⁴⁴ <http://www.beafnd.org/>: W. Aleksaszenko, A. Z. Astapowicz, A. N. Klapacz, D. W. Lepietczikow, *Sostojanie bankowskoj sistemy*.

* Ludność i przedsiębiorstwa ogarnięte paniką masowo wycofywały oszczędności z rachunków bankowych, co dodatkowo zmniejszało i tak niewielkie zasoby banków, pogarszając ich trudne położenie. Tylko w sierpniu 1998 roku lokaty ludności w bankach zmniejszyły się o 10%, wartość środków na rachunkach bieżących (rublowych) przedsiębiorców zmniejszyła się o 15,55%, a depozytów walutowych o 9,2%.⁴⁵

* Utrata zaufania ludności, przedsiębiorstw, zagranicznych inwestorów, a także samych banków i instytucji kredytowych do systemu bankowego w całości i do pojedynczych banków paraliżowała rynek międzybankowy, zaś środki pieniężne przemieszczane były przez klientów z jednych banków do innych, darzonych większym zaufaniem, głównie zagranicznych lub z większościovym udziałem kapitału zagranicznego.

* W efekcie dewaluacji rubla (do końca 1998 roku prawie o 300%) banki nie były w stanie spłacić swoich zobowiązań wobec zagranicy. Dewaluacja rubla skutkowała także zwiększeniem obciążeń banków z tytułu obsługi zobowiązań w walutach zagranicznych. W efekcie znaczna ilość instytucji kredytowych odnotowała straty a nawet utraciła znaczną część kapitałów własnych koniecznych dla realizowania operacji bankowych i utrzymywania odpowiednich poziomów norm ostrożnościowych.

* Straty banków rosyjskich za trzy kwartały (od sierpnia 1998 do marca 1999) sięgnęły kwoty ok. 40 mld rubli. Była to jedna trzecia kapitału własnego całego systemu bankowego. W rezultacie kryzysu łączny kapitał rosyjskiego systemu bankowego zmniejszył się do najniższego poziomu w historii.

3. Skutki kryzysu w dłuższym okresie dla systemu bankowego są następujące:

a) Upadło 221 banków, tylko w 1998 roku liczba banków prowadzących działalność zmniejszyła się o 13% (z 1697 do 1476). W końcu czerwca 1999 roku Bank Rosji pozbawił licencji 6 dużych banków, których łączne straty na moment utraty licencji wynosiły 12 mld rubli.⁴⁶

b) Straty jednych banków szybko przenosiły się na inne banki, a następnie były przenoszone na deponentów i akcjonariuszy. O ile w I połowie 1998 r. banki „w trudnej sytuacji” według metodologii oceny CBR, stanowiły 30%, to na początku września 1998 już 50% wszystkich banków.⁴⁷

c) Utrata wartości aktywów banków była związana głównie ze spadkiem wartości papierów wartościowych, zablokowaniem obrotu rządowymi papierami wartościowymi oraz w mniejszym stopniu zwiększeniem udziału należności wątpliwych i straconych w portfelach kredytowych banków. Udział takich

⁴⁵ K. Piłat, *Rosyjskie banki – krajobraz po burzy*, „Gazeta Bankowa” 1999, nr 43.

⁴⁶ <http://www.beafnd.org/>; S. W. Aleksaszenko i wsp., *op. cit.*, s. 6.

⁴⁷ W pasywach banków, które utraciły licencje od sierpnia 98 do sierpnia 99 skoncentrowanych było 40% depozytów międzybankowych całego systemu bankowego, 20% depozytów przedsiębiorstw i 4% depozytów ludności. Łącznie ok. 5% PKB (za S. W. Aleksaszenko, A. Z. Astapowicz, A. N. Klapacz, D. W. Lepietczikow, *Sostojanije bankowskoj sistemy*).

kredytów wynosił w całym systemie bankowym (łącznie z bankami, które okazały się niewypłacalne) ok. 15–16% (w szczytowym momencie kryzysu 19%).⁴⁸

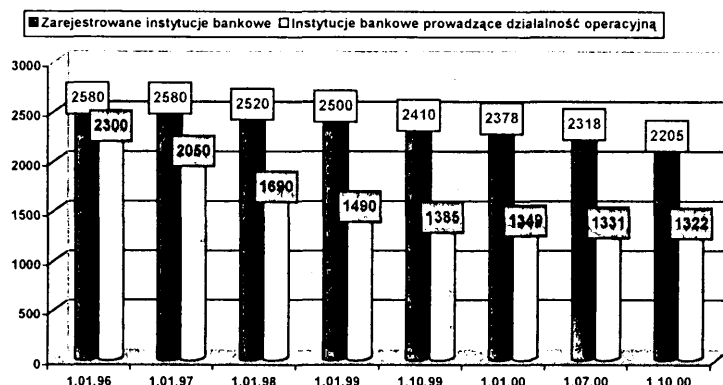
d) Aktywa pracujące banków rosyjskich zmniejszyły się z 20% PKB (I/98) do 15% PKB (I/99).⁴⁹

e) W efekcie kryzysu zawieszony został obrót akcjami, zamarł rynek finansowy i walutowy, powstał natomiast rynek długów bankowych jako alternatywna dziedzina działalności dla biur maklerskich i funduszy inwestycyjnych oraz sposób regulowania zobowiązań podatkowych, spłaty zaciągniętego kredytu, odzyskiwania części wartości środków finansowych zamrożonych w rządowych papierach wartościowych, depozytów ulokowanych w likwidowanych bankach itp.⁵⁰

f) Zmniejszyła się liczba nowo powstających instytucji kredytowych,

g) Rozpoczęła się restrukturyzacja banków i konsolidacja w systemie bankowym.

Zmiany ilościowe w rosyjskim systemie bankowym w efekcie restrukturyzacji i konsolidacji prezentuje rycina 2.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Biuletynów Statystyki Bankowej Centralnego Banku Rosji.

Ryc. 2. Liczba banków i instytucji kredytowych w Rosji
Number of banks and credit institutions in Russia

⁴⁸ Zdaniem S. W. Aleksaszenko i wsp., *op. cit.*, w krajach gdzie udział należności przeterminowanych wynosił nawet 30% nie oznaczało to kryzysu systemu bankowego.

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ Szerzej na temat obrotów i rodzajów transakcji na rynku długów bankowych pisze się w wydawnictwie Ambasady RP w Moskwie – Biuletyn ekonomiczny, nr 60.

PRÓBA RACHUNKU STRAT W WYNIKU KRYZYSU SYSTEMU BANKOWEGO

Specjaliści rosyjscy podjęli próbę oszacowania strat (wymiernych i niewymiernych) systemu bankowego na skutek kryzysu. Próba oszacowania kosztów kryzysu w rosyjskim systemie bankowym mogłaby wyglądać następująco (oszacowano straty wymierne: systemu bankowego, klientów banków i podmiotów powiązanych z bankami).⁵¹

A) Straty finansowe rosyjskiego systemu bankowego specjaliści szacują łącznie na około: 7% PKB.

Składają się na to:

bezpośrednie straty systemu bankowego	1,2% PKB,
wzrost zadłużenia przeterminowanego banków	1,1% PKB,
odłożone straty z tytułu zadłużenia zagranicznego	0,9% PKB, ⁵²
potencjalne straty z tytułu terminowych zobowiązań	1,4% PKB, ⁵³
utrata aktywów banków, które utraciły licencję	2,4% PKB. ⁵⁴

Według opinii cytowanych autorów znacząca część (od 35–40%) wymienionych kosztów kryzysu w rosyjskim systemie bankowym została ujawniona w okresie roku po wybuchu kryzysu w stratach finansowych banków, pozostałe koszty zmateralizują się w najbliższych latach.

Jakkolwiek największe skutki kryzysu w systemie bankowym poniosły banki rosyjskie, to część skutków przeniesiona została także na podmioty związane z systemem bankowym: przedsiębiorstwa – klienci banków, ludność, instytucje państwowe.

B) Straty finansowe podmiotów niefinansowych, kredytodawców, klientów banków i innych podmiotów powiązanych z bankami szacuje się na 9,8% PKB.

Według ocen autorów cytowanego już opracowania struktura strat podmiotów niebankowych przedstawia się następująco.

1. koszty bezpośrednie to ok. 7,5% PKB, w tym:

a) zmniejszenie się oszczędności krajowych w efekcie zmniejszenia się kapitału systemu bankowego – 2,5% PKB,⁵⁵

b) straty kredytodawców banków pozbawionych licencji 1,8–2,0% PKB,

⁵¹ <http://www.beafnd.org/>: S. W. Aleksaszenko i wsp., *op. cit.*

⁵² Liczone jako iloczyn kwoty zadłużenia zagranicznego większych banków rosyjskich i różnic kursowych w okresie między początkiem lipca 1998 i początkiem lipca 1999.

⁵³ Straty rosyjskich banków z tytułu kontraktów zawartych przed dewaluacją rubla, a przeliczonych po kursie walutowym z początku lipca 1999.

⁵⁴ Suma aktywów banków, którym odebrano licencję w okresie 1 roku (od lipca 98 do lipca 99) wyniosła 130 mld rubli, cytując za <http://www.beafnd.org/>: S. W. Aleksaszenko, A. Z. Astapowicz, A. N. Klapacz, D. W. Lepietczikow, *Sostojanije bankowskoj sistemy*.

⁵⁵ Liczone jako różnica wielkości kapitału własnego banków na początek sierpnia 1998 i początek sierpnia 1999. Przez kapitał własny rozumie się fundusze banków pomniejszone o straty i należności przeterminowane.

c) straty klientów (przedsiębiorstw i ludności) banków pozbawionych licencji – 3,0–3,2% PKB,

2. koszty pośrodknie 2,3% PKB, w tym:

a) przecena depozytów ludności i przedsiębiorstw w rezultacie utraty płynności banków i zatrzymania płatności w warunkach przyspieszonej inflacji 0,7% PKB,⁵⁶

b) straty przedsiębiorstw w efekcie zatrzymania systemu rozliczeń – 0,2% PKB,⁵⁷

c) straty budżetów różnych szczebli w efekcie inflacyjnej przeceny zobowiązań podatkowych zatrzymanych w niewypłacalnych bankach – 0,1% PKB,⁵⁸

d) wydatki Banku Rosji poniesione na usunięcie problemowych depozytów w zagrożonych w bankach – 1,3% PKB.⁵⁹

Kryzys sierpniowy, znacząco osłabił rosyjski system finansowo-bankowy, co skutkowało w sposób następujący:⁶⁰

* nastąpiło zamrożenie znacznej wartości aktywów poszczególnych banków w państwowych papierach wartościowych (rublowych i walutowych), co spowodowało utratę płynności banków i zakłócenia w systemie płatniczym i rozliczeniowym, także rozliczeń międzynarodowych,

* nastąpiły opóźnienia w realizacji dochodów i wydatków budżetów różnych szczebli,

* brak środków na kredytowanie przemysłu doprowadził do stagnacji w tym sektorze, spadku rosyjskiego potencjału eksportowego, pogorszenia bilansu płatniczego i dalszych negatywnych następstw o charakterze społecznym i gospodarczym;

* brak wystarczającej wielkości kapitału własnego banków spowodował niedostateczny rozwój nowoczesnych usług bankowych i niedotrzymywanie ustalonych norm ostrożnościowych nadzoru bankowego;

* nastąpił znaczny spadek wielkości depozytów bankowych,

⁵⁶ Straty z przeceny depozytów z tytułu niewypłacalności banków i zatrzymania przekazów pieniężnych oszacowane zostały w sposób następujący: dla depozytów w rublach przekazanych do Sberbanku FR jako nieotrzymane odsetki za okres niedostępności wkładów, dla depozytów w walucie zagranicznej jako straty z tytułu różnic kursowych między kursem przeliczenia (9,33 rubla/USD) i kursem na początek roku 1999. Wielkość depozytów zablokowanych w dużych niewypłacalnych bankach została przeliczona z zastosowaniem planowanego wskaźnika inflacji.

⁵⁷ Liczone jako koszt alternatywny, odsetki od kredytów, które należałoby zaciągnąć w celu terminowej realizacji płatności na rzecz kontrahentów, które nie zostały zrealizowane w następstwie załamania się systemu płatności.

⁵⁸ Liczone jako odsetki od kredytów w tym okresie.

⁵⁹ Szacowane jako suma: obniżenia udziałów CBR w Sberbanku FR i przeznaczenie ich na wykupienie aktywów w Sberbanku FR oraz kredytowanie Sberbanku FR przez Bank Rosji (25 mld rubli) plus kwoty depozytów wykupione od upadających banków przez CBR i przekazane do Sberbanku FR oraz z tytułu zobowiązań tych banków wobec Sberbanku FR (10 mld rubli).

⁶⁰ Biuletyn Ekonomiczny przy Ambasadzie RP w Moskwie, nr 60 z 1999 roku, 26 i n.

* obniżyło się zaufanie do rosyjskiego systemu bankowego jako całości, ale też do poszczególnych banków, co prowadziło do wielu negatywnych konsekwencji, m.in. do ograniczenia międzybankowego rynku kredytowego, niechęć do lokowania środków w finansowym sektorze gospodarki, a także masowe przenoszenie rachunków banków z banków krajowych do zagranicznych działających na rynku rosyjskim.

WNIOSKI

Wspomniane skutki załamania w systemie bankowym w Rosji nie wyczerpują wszystkich jego negatywnych konsekwencji, zarysowują jedynie ogrom strat, na jakie narażona jest gospodarka w przypadku wystąpienia kryzysu w systemie bankowym. Z tego punktu widzenia niezwykle ważne jest więc sprecyzowanie przyczyn sprawczych kryzysu w systemie bankowym w Rosji.

Jednym z katalizatorów kryzysu w systemie bankowym Rosji były dokonujące się tendencje rozwojowe na międzynarodowych rynkach finansowych. Globalizacja rynków finansowych, która otwiera przed gospodarkami i instytucjami finansowymi wiele możliwości, stwarza też pewne niebezpieczeństwa, szczególnie dla gospodarek rozpoczynających procesy transformacji gospodarczej, z niedostatecznie rozwiniętym zapleczem instytucjonalnym i regulacyjnym systemów bankowych, tzw. gospodarek wrażliwych.

Liberalizacja i deregulacja oraz zniesienie ograniczeń w przepływie kapitałów przyczyniają się do wzrostu rozmiarów transakcji w walutach obcych, wzrostu poziomu ryzyka walutowego i wzrostu niestabilności rynków finansowych. Ważną przesłanką kryzysu w Rosji był fakt szerokiego otwarcia się gospodarki na napływ kapitału zagranicznego, z którym wiązano duże nadzieje jako siłą napędową rozwoju gospodarczego, szczególnie sektora realnego gospodarki. Otwarcie Rosji na kapitał zagraniczny, wysoka opłacalność inwestowania w rosyjskie rządowe papiery wartościowe na skutek znacznych różnic stóp procentowych w Rosji i na rynkach międzynarodowych spowodowały, że poprzez rosyjski system bankowy rozpoczęła się transmisja do gospodarki kapitału zagranicznego i dynamiczny napływ krótkoterminowego kapitału spekulacyjnego.

Ważną grupą przyczyn kryzysu rosyjskiego były makroekonomiczne podstawy gospodarki. Kryzys budżetów, pogarszająca się kondycja dużych firm, szczególnie eksporterów i ich banków, wzrost należności przeterminowanych w portfelach kredytowych banków, spadek cen na rosyjskie towary eksportowe, spadek poziomu rezerw walutowych, deprecjacja dolara, spadek zaufania do rosyjskiej gospodarki, spowodowały odpływ krótkoterminowego kapitału spekulacyjnego i pogorszenie się salda bilansu obrotów bieżących.

Inną grupą przyczyn kryzysu były wewnętrzne problemy systemu bankowego, istniejący kształt regulacji prawnych, nieefektywny nadzór bankowy, słabość egzekwowania istniejących regulacji przez instytucje nadzorcze. Wiele wątpliwości budziła także polityka banków w zakresie inwestowania pieniędzy deponentów, udzielanie kredytów i pożyczek bez należytych zabezpieczeń, pod wpływem nacisków wpływowych osób, udzielanie znacznych kredytów właścicielom banków bądź spółkom powiązanim z bankami kapitałowo czy organizacyjnie, poziom kapitałów własnych nie dostosowany do poziomu ponoszonego ryzyka.

W Rosji powtórzyła się sytuacja, której wcześniej doświadczyły azjatyckie rynki finansowe, słabe kapitałowo banki prowadziły politykę pożyczania za granicą i inwestowania w kraju.⁶¹ Gdy inwestycje krajowe okazały się nieefektywne, lub jak w przypadku Rosji zamrożone w rządowych papierach wartościowych, deponenti i kredytodawcy tracili swoje pieniądze, zaś właściciele banków tracili niewiele, bo ich własny kapitał w bankach był niewielki.

Stwierdzić należy więc, że stabilność sektora bankowego uzależniona jest od wielu czynników, zarówno o charakterze zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Wśród przyczyn o charakterze wewnętrznym najważniejsze to: jakość regulacji prawnych i instytucjonalnych, organizacja i funkcjonowanie centralnych instytucji finansowych, skuteczne narzędzia sprawowania kontroli w systemie finansowym, dostosowane do standardów światowych regulacje nadzorcze, systemowe zabezpieczenia na wypadek upadłości banków (systemy gwarancji depozytów), sposoby eliminowania trudności płatniczych banków, sprawne regulacje upadłości i działań naprawczych w systemie bankowym, narzędzia wczesnego reagowania na sytuację kryzysową w systemie bankowym. Braki w zakresie wspomnianych uwarunkowań sprzyjają uaktywnianiu się zjawisk kryzysowych i pogłębianiu ich negatywnych konsekwencji.

Prawie dwa lata po wybuchu rosyjskiego kryzysu, w listopadzie 2000 roku, T.W. Paramonowa (wiceprezes Centralnego Banku FR) przyznaje, że system bankowy w dalszym ciągu „leczy rany” po kryzysie:⁶²

- * realne wielkości z okresu przed kryzysem, jeśli chodzi o kapitały własne banków, aktywa, także kredyty, depozyty ludności, nie zostały odbudowane,
- * wzrosły depozyty przedsiębiorstw, ale służą zabezpieczeniu bieżącej płynności,
- * wszystkie podmioty najchętniej oszczędzają w walucie zagranicznej,
- * wskaźnik monetyzacji (relacja agregatu pieniężnego M2 do PK B) jest nadal niski z uwagi na niskie zapotrzebowanie na walutę krajową,

⁶¹ B. Liberska, *Sektor bankowy a kryzys azjatycki*, Bankowe ABC, „Bank i Kredyt” 1999, nr 51.

⁶² T. W. Paramonowa, *Problemy rozwoju bankowskiej systemy Rosji*, „Diengi i Kredit” 2000/11, s. 2 i n.

* przedsiębiorstwa unikają obrotu pieniężnego, nadal najchętniej we wzajemnych rozliczeniach korzystają z formy barterowej,

* zaufanie społeczne do instytucji rynku pieniężnego nie zostało odbudowane.

Tak więc skutki kryzysu w systemie bankowym są dla gospodarki i dla wszystkich uczestników rynku bardzo dotkliwe i długotrwałe.

SUMMARY

The study shows the causes and effects of the crisis in the Russian bank system which was part of the crisis on international financial markets. The causes of the crisis are very complex, of both outer (independent of Russian economy) and inner character (related to the economic problems of the Russian bank system).

Apart from causative factors of the crisis in the Russian bank system, the author shows the mechanism of the birth of the crisis as well as its economic and social effects. It results from the analysis of both measurable and unmeasurable costs of the crisis that all the sectors of economy pay for the consequences, which are serious. On the basis of the analysis carried out in the paper one can confirm a well-known truism that "banks are the nervous system of economy". Negative consequences of the paralysis of bank system are very severe for all the participants of the market (financial sector, non-financial sector, the state, households).